

BABARCZY ESZTER

Tandori, a misztikus

Nem ő áll a fénybe,
A fény áll köréje,
A fénye fénye.

Misztikus hajlamú húszéves lányként a fenti rigmus képződött meg bennem Tandori Dezső ihletésére Tandori Dezsőről, és a három sort az elmúlt harminc évben sem felejtettem el. Ebben az írásban ismét¹ megpróbálom misztikusként bemutatni Tandorit, pontosabban kibontani azt a nagyon egyéni zarándokut, amely jórészt Isten és megvilágosodás nélkül keresi magának és nekünk a kérdésre a választ, mit jelent létezni.

Tandori maga a zent és az ifjú Wittgensteint nevezi meg több önértelmező prózakötetében is rokon szellemként vagy ihletésként.² Én azonban egy másik hagyományban szeretném elhelyezni Tandorit: bár egyes verseket vagy akár teljes köteteket tekinthetünk zen-ihlette koannak, maga az élet – nem pusztán az életmű, de a biológiai és társadalmi lét is, amelyről Tandori napról napra, percről percre beszámol, amelyet szöveggé tesz – értelmezhető egy negatív teológiának szentelt műalkotásként. (Korábbi írásomban az „egzisztencialista szent” kifejezést használtam, de mivel ennek nincs bevett teológiai értelmezése, most maradok a negatív teológiánál.) Úgy gondolom, Tandori tudatosan alkotta meg ezt az élet-művet, műként megformált életet, amikor kitalálta a koala-kártyabajnokságot, amikor befogadta az első verebet, amikor elkezdett lóversenyre járni.

Wittgenstein és a negatív teológia

1999-ben így foglalja össze Tandori, mit mond neki Wittgenstein:

„(...) Wittgenstein, akinek művével viszonylag későn ismerkedtem, három fontos dolgot mond (egyebek között; s az ilyen szavakat: »fontos«, szintén csak henyén használhatom; a továbbiakban: használva mind), először is, hogy létezésünk (és önkifejezésünk) nem a világ (ah! nyelvünk kétértelműsége, eleve), hanem csak annak határa.

(...)

Azt mondja továbbá Witt: amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ez témánkba vág, hiszen a »jobbán-létezés« fogalmát (henye szó ugyancsak) a legjobban írja körül. A magam mondása erre:

»Aki jobban VAN, mint ahogy viselkedhet, ne viselkedjék.«

Haiku formába lehet törni, s ennyit a »versformákról«; árnyalatnyit vannak csak »odébb«, mint a közléstartalmak (ergo: a tartalom ugyanolyan erőtlén, mint a forma, két erőtlenség erősíti egymást »Nyugat« és »Kelet megnyilvánuló« világában:

¹ *A szent melengedett helye* című írásomban (kötetben: *A ház, a kert, az utca*, Balassi-JAK, Budapest, 1996) már tettem erre kísérletet.

² Például *Keletbe-fült kísérletek* (1999), *A Zen-lófogadás* (2001), *Zen Koala Kártya* (2006).

Aki jobban VAN,
mint ahogy viselkedhet,
ne viselkedjék.

Végül (sok ezernyi egyéb közt) Wittgenstein azt mondja, hogy csak a boldog élet a helyes, filozófikus stb. élet. Végső lemondása, állapítják meg nyugatias gondolkodású értéklői (sic), a végső hedonizmust is tartalmazza, párba-vonja. Élete legvégén is ezt mondta állítólag: »Mondjátok meg nekik, hogy boldog életem volt.« Kik azok a »nekik«? Egy harc elemei. A »mások«, mondhatom én. S az egzisztencialista mondást felidézve: »A pokol – mások«, összhangot érzek.”³

Bár Tandori Wittgensteint látszik idézni, a szöveg inkább róla szól, mint a filozófusról. Nézzük sorra a három állítást.

A világ határát az idézett részletben Tandori áthúzott táblákkal illusztrálja is, az áthúzott helységnév-táblák mintájára, amelyek többször visszatérnek a szövegben. Az áthúzott helységtábla az, amit akkor látunk, ha a településen vagyunk – mert a nem áthúzott változatot azoknak írják ki, akik kívülről jönnek. Így mindig a tagadással szembesülünk, mondja Tandori. Ez jóval radikálisabb állítás, mint amit Wittgenstein, legtöbb értelmezője szerint, mondani akart, hogy tudniillik nem tudunk kívülről kerülni a nyelvünkön, a nyelv behatárolja, mit láthatunk a világból. Tandori azt mondja, hogy a *létezés* (és az önkifejezés) nemet mond, és csak a határon érintkezik a világgal, bármi legyen is az. Wittgenstein ismeretelméleti megfigyeléséből itt etikai és metafizikai állítás lesz.

Hasonló átalakuláson megy át a következő idézett „Witti”-mondás, a híres „Amiről nem lehet beszélni...” a *Traktátus* végéről. Tandori szerint ez a „jobban-létezés” fogalmát írja körül. Ezt egy meghökkentő haikuval illusztrálja. Hogyan lehet ugyanis nem-viselkedni? És mi a különbség létezés és viselkedés között? A társadalmilag elvárt vagy elvárható viselkedésre gondol? Az igyekezetre, hogy ennek megfeleljünk? És mit jelent az, hogy valaki „jobban VAN” – hogy pusztán létezése valami értéket képvisel? Vagy hogy a pusztán létezés feladatát jobban látja el, mint a viselkedését? Ez egy felszólítás vagy önbiztatás lenne? Akárhogy értelmezzük, az ismeretelméleti kijelentésnek itt is etikai értelme lesz.

A Wittgenstein halálos ágyán elhangzó kijelentés inkább adja magát az etikai értelmezéshez, de Tandori itt is megcsavarja Wittgenstein mondását: *csak* a boldog élet „helyes” és „filozófikus”. A híresen aszketikus filozófus tehát tulajdonképpen hedonista is, mondja, meg nem határozott szakértőkre hivatkozva. Azután hozzátesz valamit, egy fontos megfigyelést. *Kiknek* kell megmondani, hogy Wittgenstein boldog volt? Lelepleződik ebben valami „harc” a „másokkal”?

Összefoglalva: valaki tehát jobban *létezik*, mint mások, és ez küzdelmet is jelent ezekkel a másokkal, de valakink jól teszi, ha kitart létezése mellett, és nem köt kompromisszumokat a „viselkedésben”. Ez a létezés és önkifejezés a világ határa, valami lényeges van benne, ami át van húzva, amiről nem beszél vagy nem beszélhet. A létezést meghatározó vagy azon túli jó ez a nem elmondható? Ha igen, akkor a negatív teológia klasszikus példájával állunk szemben.

A *Honlap Utáni* című kötet egyik írásában Tandori világosan, szinte szájbarágósan el is mondja ugyanezt: „Ennél nagyobb félreértés csak egy van, még igen kitűnő elemzőimnél is: hogy itt a nyelvről lett volna szó. Hogy nálam, egyáltalán, a nyelvről lett volna szó. Nálam

³ Tandori Dezső: *Keletbe-fűlt kísérletek*, Terebess Kiadó, Budapest, 1999, 9–10.

mindig arról volt szó, hogyan lehet létezni, mikor igazából nem lehet. Nem a nyelv, hanem a meglét lehetőségei kerültek kérdőjelek közé nálam.”⁴

A keresztény platonizmusból eredő negatív teológia fő állítása, hogy Isten és/vagy a platonikus Jó nem ismerhető meg közvetlenül, ezért csak negatív állításokkal lehet róla beszélni. Ahogy a 14. századi angol misztikus értekezés mondja, akkor találkozhatunk Istennel, ha átadjuk magunkat „a nemtudás felhőjének”: lemondva a megértésről; a „puszta létezésben” találkozunk vele. A „tagadás útja”, a *via negativa* rokonságot mutat a zennel, de jelentős különbség, hogy a zenben nincs egy nagy „Te”, aki után vágyódunk, akit szeretünk, és aki leírhatatlan, kifejezhetetlen.

Tandori rendkívül ritkán beszél Istenről, akkor is inkább csak kisbetűsen. De első kötetének, a *Töredék Hamletnek* mégis lényeges vonása, hogy van benne egy „Te.” *Már tudva rólad...* című versének eleje például így hangzik: „Már tudva Rólad, akinek / sebhelyed ez a tér: átváltozásodé / belénk, – már tudva Rólad / megmoccanhatunk-e?” Vagy itt van a *The heart of the matter* felszólítása: „Engedd meg nekik, hogy elhagyjanak, / kiket nekem elhagynom nem szabad. / Követetlen kell, hogy kövessetek: / nem tehetek jelet, hát / ne hagyj, hogy eldobáljam / kis tárgyaim: tedd, hogy csak úgy / egyszerre ne legyenek nálam.” A Pilinszky-áthallások ellenére sem keresztény képekről van szó, a „hagyj”, „engedd”, „tedd” megszólította valami nehezebben azonosítható erő vagy erőter.

Bárki-bármi is ez az erő, a Te irányában való nyitottság, sérülékenység a buddhizmusban „ragaszkodásnak” nevezett attitűd, amelyet a zen, ellentétben a keresztény misztikával, elutasít. Az egyik híres zen koan szerint „ha találkozol az úton a Buddhával, öld meg”, egy másik szerint Gautama Buddha gyermekének születését azzal a megjegyzéssel fogadta, hogy egy újabb rablánc jelent meg, amely a világhoz köti. A zen-törekvéseknek merőben ellentmondva Tandori tudatosan meg akarja őrizni a sérülékenységet, a veszteség lehetőségét, a pszichológiai értelemben vett szeretet-tárgyat. Az *Egy talált tárgy megtisztítása* után először a medvék, majd a madarak lépnek be a Te helyére.

A halál és a madarak

Tandori a nyolcvanas és a kilencvenes években – egészen prózaian mondva – a verebek halálával, a „megnyerhető veszteséggel” foglalkozik, hogy egy kötet (1988) címét idézzem. Ez a veszteség azonban nem mintegy mellékesen lesz része a Tandori-féle megkérdőjelezendő-megoldandó létezésnek. Amikor az első megénekelt verebet – Szpérót – befogadja, tudatosan választja a várható veszteséget.

Az első madaras könyv, *A meghívás fennáll* elmeséli, hogyan került Szpéró hozzájuk:

„Körülbelül 18 napja, szombat reggel találtunk a ház előtt egy erősen csipogó, nagyon apró, félig tolatlan verébfiókat, akit nem hagyhattunk ott, hazahoztunk, nagyon megszerettünk; sok kedves órát éltünk meg Vele, három napot töltött így nálunk, de beteg lehetett, mert egy reggel elpusztult szegény. Nem felejttem el azt a kis haláltusát, melyet nem láttam, csak végighallgattam, ez úgy történt, hogy... nem, nem szívesen emlékezem arra a kedd reggelre. Ennek két hete immár; s akkor én vala-

⁴ Tandori Dezső: *Utószó (a „Töredék...” 3. kiadásához)*, In *Uő: A Honlap Utáni*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2005, 55.

hogy úgy éreztem, nem lehet ez! Egy verébfiókát nekünk meg kell mentenünk, s biztos akad még rászoruló...”⁵

Az első verébfióka (Flórián) halála után tehát Tandori és a felesége keresnek egy másik megmentendő kisverebet, az első pótlására és egyben a várható veszteség megismétlésére:

„...és akkor jutott az eszébe először, hogy tulajdonképpen nem kellene elmenni a Szigetre, ha annyira Szpéro számít. Hat-hét évig élhet, de talán addig se; ez nem szép gondolatmenet, D'Array, mondta akkor; viszont a kiindulás jó volt, kérdezte (...), hol csúszott be a hiba, hogy máris valami megengedhetetlent gondolok? S ha nem gondolom is, tette hozzá, ahogy Madame D'Array-nak érvelt általában, nincs-e ott mindennek az alján? S innen már csak egy lépés, hogy én magam hány verébnyit élhetek.”⁶

Valaki, akinek szemében a létezés nem feladvány, talán azt gondolná, nem vállal másik verebet, miután ennek az elsőnek a halála megviselte. Tandoriék azonban mintha azért keresnének egy új verebet, mert az első halála megviselte őket. Olyasmi ez a sérülékenység, amit meg akarnak tartani az életükben. Ezért hogy kinek van szüksége kire, korántsem világos – mint Tandori mondja, „egy kettős találat”, mint amikor a párbajtőrben mindkét versenyző egyszerre szerez pontot:

„(...) Szpéronak valóban szüksége van ránk. Némely zötyörgős kapcsolatunkról elmondható: ott nincs azért úgy tényleg valóban szükség ránk. Viszont ha hétköznap elmegyek itthonról, sajnos, Szpéro egyedül marad. Hazaérek, semmi baj. Akár szabadon is engedhetem a lakásban. Nos hát akkor? Még sincs úgy szüksége ránk; nekünk volna szükségünk rá? Ez sem igaz. Ha például nem adok neki inni, hiába ott a kalitkájában a víz, nem iszik. Szüksége van ránk.”⁷

Azon túl, hogy a madár a létezés törekenységére figyelmeztet, van még egy tulajdonsága, amely összeköti a medvékkel, de megkülönbözteti az emberektől: ártatlan. „Milyen jupon tesz megkülönböztetést? Talán egészen ősi jupon; állat és ember különbsége alapján. Szpéro még soha semmit nem követett el. És én azt mondhatom – mi ketten itt azt mondhatjuk –, végre kapcsolatban vagyunk ilyes valakivel is. Többet ér ez, mint bármi más...”⁸

Azon túl, hogy a madarak sajátos módon léteznek, és pusztá létezésükkel szembeállíthatók általában az emberekkel és az emberi világgal, így ünnepelhető rajtuk keresztül a létezés, halandóságuk a kezdet kezdetétől összekapcsolódik Tandori saját halandóságával. Idéztem már *A meghívás fennáll* erről szóló részletét. *A megnyerhető veszteség* szerint: „(Remélem, ahogy most egy-egy este el / s el tudok aludni, úgy fogok hamar / – örökre – elálmosodni, ha / nem lesznek. De ez túl nehéz tárgy, le / is teszem terhét mára (...))”⁹ Ideidézhetem a *Vagy majdnem* az kötetben közölt *Egye(ne)tlen* című verset is: „Földi számíthatóság / nem számít annyira, / hogy el ne érne más / fontosabbak nyila: // e pontosabbaké, / lőtt szárnyé, egy vaké – / »Nincs baj, madárzsoké, / várj, nemsoká oké«.”¹⁰ A kétezres évek szövegeiben ugyan egyre hangsúlyosabb lesz a halál, de a sokkal korábbi szövegekben is jelen van – nem egysze-

⁵ Tandori Dezső: *A meghívás fennáll*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979, 46.

⁶ Uo. 79. oldal

⁷ Uo. 39. oldal.

⁸ Uo. 40. oldal.

⁹ Tandori Dezső: *A megnyerhető veszteség*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988, 27.

¹⁰ Tandori Dezső: *Vagy majdnem az*, Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 6.

rűen az öregedés hatása ez, hanem a létezés megkérdőjelezésének, határ-jellegének eredménykövetkezménye.

Az ártatlan halandóval és szükségszerű elvesztésének tudatával töltött élet: ezt dokumentálja aztán Tandori majd negyven éven keresztül. Olvasóinak nem azt az ajánlatot teszi, hogy szép verset ír a halálról, hanem azt, hogy kívülről részt vehetnek a sérülékenység jegyében töltött életben, amit mintegy helyettük is él. Mintha egy szerzetes volna, aki a világiaknak beszámol spirituális erőfeszítéseiről, s ezzel felkínál nekik egy tapasztalatot, amit személyesen nem érhetnek el. Alighanem erre a felkínálásra gondol Tandori, amikor azt panaszoja, nem veszik észre kritikussai, hogy a madarakkal való története „általánosítható” „élethasonlat”.

„Ahogy ma reggel enni adok kettejüknek (sajnos, oly rövid folyamat! sajt és krumpli – jaj, a krumpli hízlal, és Totyi túl hamar rászokott –, víz vitamínnal (sic), Rudinál épp csak a »fürtös kölesek« ellenőrzése, megforgatni azokat a szárakat, melyeket »lelegelt«, aztán feleségem adja a salátát, a tyúkhúrt, a rezgőfüvet, lásd: Totyi – és a zöldek kérdése...), ahogy ezt az ellátást csinálom, ilyeneket gondolok: még a kutyát csak értik sokan, a madarakat azonban unják, lecsúsznak a témáról... nem is azt akarom, hogy szeressék őket, vagy hogy elismerjék ennek a mi életmódunknak (az én megléte-módomnak) a teljes »jogosságát« (mi az itt, hogy »jog«?!), hanem hogy hajlandóak lennének általánosítani. Legalább azt. Elfogadni, észrevenni, bólintással fogadni, hogy ez – általánosítható. Ez »hasonlat«. Élethasonlat ez is, mondjuk.”¹¹

A madarakkal való kapcsolat modellezi az élet nagy kérdéseit – kit szeretünk, hogy szeretünk, viszonszeretnek-e, mire és kire számíthatunk, ki árul el kit, hogyan és mikor. Ez a kapcsolat a valamihez/valahová tartozás Tandori számára lehetséges formája, amely tartalommal tölti meg az életet (és a halált is), irányt ad nekik. Mint az *Aztán kész* egyik szonettjében írja: „A Madárkirály – mikor annyi minden / nem stimmel (mikor stimmel?) – küldte őket, / lennének utólag helyett előleg, / célzás rá: honnét ide, hova innen.” A másik szonett szerint a „külön sors” gyötrelmesebbnek tűnik, és árulásnak is, a teljes összeolvadáshoz képest: „Részted lesz, hogy nincs, nincs szétszakadás? / Vagy legyötröd csak külön-sorsodat, / mint kinek őt kell elárulnia?”¹²

Az olvasó és a negatív teológia

Az az olvasó, aki unalmasnak vagy olvashatatlannak találja az *Egy talált tárgy megtisztítása* utáni Tandorit, félreérti ezeknek a szövegeknek a természetét. Nem arra törekszenek, hogy szépek vagy szellemesek legyenek (bár gyakran azok), hanem a pontos dokumentációra és a kimondható és ki nem mondható határának kijelölésére. Isten, metafizika és dogma nélküli spirituális gyakorlatok, amelyek olvasása is spirituális gyakorlat vagy a wittgensteini értelemben vett terápiás szöveg. Egy mantra vagy rózsafüzér helyett az itt és most leírásával érne el hatást, amely – ahogy a mantra és a rózsafüzér is – lehet unalmas, de aki fogékony rá, annak az unalmon túl – hogy Tandori kedves szavát használjam – „felfénylik” valami. Ezért érthető *A Honlap Utániban* az *Örök másság* című vers és a hozzá fűzött magyarázat: „Nem az, hogy nálam mindig/valami másról volt szó;/hanem hogy nálam mindig/volt szó valamiről. (...) Mit jelent? Hogy nem a magam mássága volt a többiek másságához képest más (és idegen etc.), hanem egyszerűen annyiban voltam én csak más, ahogy a mindig-valamit-mondás

¹¹ *Keletbe-fült kísérletek*, 67. oldal

¹² Tandori Dezső: *Két Rilke-poszt*, In *Uő: Aztán kész*, Palatinus Kiadó, Budapest, 2001, 145–146.

más, mint a többnyire semmit-se-mondás. Ezért mertem a »nálam mindig volt szó valamiről« (ismerős?) arcátlanságát megfogalmazni, ezért hiszek is benne.”¹³ A költők túlnyomó többsége nem szab magára ki valami életfeladatot, valami különleges sérülékenységet, egyszerűen éli (és kommentálja) a napi feladatait és sérülékenységeit. Legtöbbünk számára ez nem semmi, hanem az egyetlen valami, amit életnek nevezünk. Egy aszketikus vagy a mindennapokat másképp meghaladni kívánó szerzetes-alkat azonban szigorúbb valamire, intenzívebb tapasztalatra, erősebb keretekre, regulára vágyhat.

Nem egyszerű annak a versben a semmivel szembeállított „valaminek” a meghatározása, amiről „mindig szó van”. Tandori a kétezres években írott ön-kommentárjaiban időnként használja a fakticitás fogalmát, amely Heidegger és Sartre kifejezése a létezésünk meghatározottságára. A madarak valóban léteznek, és meghatározzák (részben) Tandoriék létezését – etetni kell őket, gondoskodni az egészségükről, gyógyítani, ha betegek, tisztítani a kalitkát, röptetni őket testmozgás végett, eltűnni a kényelmetlenségeket, amiket okoznak, vigyázni, nehogy óvatlanul agyonnyomja őket az ember, stb. De ezen túl is van a madarak létezésében valami „fakticitás” – mint a *Vagy majdnem* az egyik versében¹⁴ mondja, „VAK SZÉNCINEGÉNK mennyi életerő / figyelem / mennyire VAN / csapzott kicsit / majdnem vak keresgél szorgalmasan (...) bizalommal / áll rá kezünkre ha nagyon éhes meghall minket / sziszákol csiszog sziszeg csíi icsí / mondja / tudja / kap kaját ilyen / egyszerű dolgok”. A létezésnek egy olyan módja tehát, amely nem bonyolódik metafizikai kérdésekbe, „egyszerű”, kiismerhető, kezelhető, de egyben teljes és zárt is – amely válasz egy feltett vagy fel sem tett metafizikai kérdésre, abban a wittgensteini szellemben, amely szerint az élet értelmének kérdésére az (a létezés) a válasz, amikor maga a kérdés eltűnik. Tandori szemében ez a létezés, és dokumentálása olyan morális vállalás, amely garantálja, hogy minden percnek és mondatnak van tékje. Mint *A semmi kéz* című gyönyörű versben írja, „És hangom szólott hozzá, az ismerős, / az örökké megválaszolhatatlan, / három-verébnyi-ös / helyett ő állt világtalan-alakban, / mint kérdezetlenségünk válasza, / melynek elég, hogy ön maga; (...)”¹⁵ Ha az olvasó soha nem érezte, hogy az állatok egyszerűbb működésmódja terápiás hatással van rá, vagy legalább is irigylendő, akkor Tandori vállalkozása valószínűleg hidegen hagyja.

De nem lenne-e jobb, kérdezheti a szkeptikus olvasó, ha Tandori évente két-három gondosan megformált versben és novellában összefoglalná a madarait? Nem lenne sokkal olvashatóbb, mint az évenként több száz oldalnyi tudatfolyam-szerű próza, a remek ötleteket, vázlatokat ki nem érlelő verseskötet? Valószínűleg sokkal olvashatóbb lenne, de Tandori vállalásával kevésbé vagy egyáltalán nem összeegyeztethető. A vállaláshoz tartozik ugyanis, hogy az „élet” és a „költészet” közti távolságnak minimálisra kell csökkennie – a „fakticitás”. Ezért is fájjalja sokszor Tandori, hogy prózaíróként kevésbé becsülik, mint költőként: a próza a mindennapok ritmusait pontosabban leképezi, mint a vers, és le is kell képeznie – különben a „regula”, a spirituális gyakorlat elvesztené hitelét. Azon sajnálkozni, hogy Tandori ragyogó tehetsége így szétaprózódik, elmerül a szövegtengerben, olyan, mintha sajnálkoznánk, hogy egy szerzetes túl sokat imádkozik, pedig hasznosabban is tölthetné az idejét. *A megnyerhető veszteségben* például így ír erről a választásról: „...ha mégis túlél / a telet a rigók, mi szerep / lesz abban? Elhanyagolható? Miért / kínlódom akkor? Miért nem csinállok / valami

¹³ i.m. 11. oldal

¹⁴ i.m. 27. oldal

¹⁵ Tandori Dezső: *A Semmi Kéz*, In *Uő: A Semmi Kéz*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1996, 10.

mást? Nem dícsérhetem / a létezés tényét (s ez a dolgom! / ezt érzem gyakran!) megfelelőben, ha / őket sorsukra hagynám? Ugyan ki is / ítélné meg épp e tárgyat, / ítélné meg engem épp e tárgyban / olyan sok ember, hiszen nem művelik / a műfajt, mert ha művelnék, nem jutna / rám annyi ebből! De művelnek / bizonyára más, amiből meg rám / nem jut, vagy kevés jut. Ez erkölcsi elv? / Az erkölcsi elv nem csak a felismert / és vállalt tény, e tényre válasz?”¹⁶

Nem tévesztem szem elől, hogy Tandori *nem* szerzetes, hanem író-költő. De ahelyett, hogy ez egyszerűsítene a dolgunkat, inkább bonyolítja. A szerzetesnek megvan a szabott helye a világon, olyan intézményben él, amelynek szabályait nem maga formálja, amely kialakította a társadalomhoz fűződő ilyen-olyan kapcsolatait, és nem bízta a szerzetesre, hogy személyes írói identitást küzdjön ki, bár néha – Thomas Merton jut az ember eszébe – lehetővé teszi ezt. Tandori a létezés kérdésének napirenden tartásával olyan elvárást támaszt olvasói felé, amelynek az olvasók nem feltétlenül akarnak megfelelni. Ők a szellemes vagy bravúros Tandorit szeretik, ahogy megjelenik nagy, összefoglaló versekben vagy kis, szellemes aforizmákban. Egy szerzetes elvben nem vár semmit a társadalomtól – azért vonul vissza, hogy egy másik térben-időben-szabályrendszerben létezzék –, a költő viszont visszajelzésre éhes. Ez Tandorinál folyamatos rosszkedvet, meg-nem-értettség érzést okoz, amely a szövegeiben is leképeződik (nekem személyesen ezt nehéz olvasnom, nem a madarak etetésének részleteit vagy a lovak neveiben megjelenő mágikus formulákat). Jogos-e ez a megbántottság? Azt gondolom, erre a kérdésre nincs jó válasz. Aki egyfajta jelként éli az életét (keresztény áthallás), az mohón vágyik arra, hogy a jelet mások olvassák. De a mások közönyéért aligha vonhatja felelősségre a világot.

Vegyünk egy gondolatkísérletet. Tegyük fel, hogy Tandori gombfocizik, kitalálja a medve-kártya-bajnokságokat, befogad, ápol és szeret harminc fészekből-kihullott vagy sérült madarat és végiglátogatja Európa lóversenypályáit, de minderről nem ír egy sort sem. Írnék-e róla tanulmányt akkor? A gyakorlatias válasz erre alighanem az, hogy nem, hiszen nagy valószínűséggel nem értesülnék a létezéséről és ennek részleteiről és elkötelezettségeiről sem. De ha a kérdést így tesszük fel: érdemes-e egy ilyen élet arra, hogy tanulmányozzuk, arra egyértelmű igennel felelek. A gombfoci, a medvék és a lóverseny mind hidegen hagy, személyes excentrikusságot látok benne, de a madarakat értem, az „felfénylik”. A szenvedélyes elkötelezettség sérülékeny lények iránt annak az emberi lénynek, aki most vagyok, vagy aki húszévesen voltam, nem-banális választ ad arra, mi az élet értelme, van-e Isten, s hogyan van. Az így megteremtett értékvilág kérdéseket tesz fel nekem (mi az, ami *nekem* ilyen fontos? van-e jel az életemben, és minek a jele?). Személyesen vagyok megszólítva, nem kritikusként vagy irodalmárként. Erről a személyes megszólítottságról nehezebb tanulmányt írni, nem meglepő tehát, hogy Tandori elégedetlen a fogadtatásával: mindenről írunk, csak a lényegről nem, a „meghívásról”, ami „fennáll”.

A szerzetes és a világ

Eckhart mesternek van egy szép prédikációja Mártáról és Máriáról. Az evangéliumi történet szerint Jézus ellátogat a testvérpárhoz. Márta sűrög-forog a háztartásban, ételt készít, míg Mária Jézus lábához ül és hallgatja. Márta megkéri Jézust, szólna már Máriának, hogy segítsen

¹⁶ A megnyerhető veszteség, 58–59.

(mondjuk a mosogatásban). Jézus azonban azt feleli: „Mária a jobbik részt választotta.” Eckhart mester szerint a történetben valójában Márta dicsóul meg, ő az, aki már tökéletes, érett lény, mert ténykedését áthatja a bölcsesség, amit csak tevékenység közben lehet megtanulni. Mária még vágyik a szóra, vágyik a tökéletességre, így híja van a bölcsességének. Tandori engem Mártára emlékeztet: mindig cselekvő, mindig irányítja és egyben kommentálja a saját életét, még ha közben unja is, vagy éppen lerészegedik, és ezzel átmenetileg elveszíti a kontrollt (mindkettőt számos vers dokumentálja). Tandori mint Márta lehetővé teszi, hogy bele nézzünk az életébe, de épp csak annyira, hogy közben meg is óvja magát: nem áll teljesen nyitva, de nem is csapja be az ajtót. A napi tevékenységeit (és gondolatait és egészségi állapotát, balesetét stb.) dokumentálja és kommentálja. Tudjuk, mi történik, hiszen elmondta ezerszer, de minden elmondásban újabb reflexiók fűződnek a tényekhez, újabb arcát mutatja meg a költészeti „anyag”, ezért a létezés titka kimeríthetetlen. Minden nyilvánvaló, és ettől csak még rejtélyesebb.

Érdekes, hogy Tandori soha nem említi Heideggert és a „létre való nyitottság” koncepcióját. Talán az az oka ennek, hogy Heidegger új, egyéni nyelvet kreált a filozófiájához, míg Wittgenstein – az örök hivatkozás – azt mutatta be, hogyan inadekvát, korlátozó, de mindig közös a nyelv. A heideggeri szemlélet bízik a nyelvben („a nyelv a lét háza”), míg Tandori a kimondhatatlannal bajlódik. A kommentárok, szócikkek, paradoxonok nála úgy épülnek be a szövegbe, mint emlékeztetők a nyelv korlátaira, a szöveg csináltságára. Tandori a költői nyelvhasználat bizonyos formáit – főként a trópusok használatát, de egy bizonyos hangvételt is, ami a *Töredék Hamletnek*ben is megjelenik – gyakran „romantikusnak” nevezi, saját gyakorlatát viszont „reflexív”-nek. A szöveg nála nem teremt saját mitológiát, nem is elbeszél, hanem önmagát is kommentálva mutatja, milyen inadekvát eszköz a létezés megragadására. Tandori *létezése* költői, romantikus, mitologikus, nem az írásai.

A költészet a valóság után jön, kommentálja a tényszerűt, a „fakticitást” (bár Tandori számára a költőként-létezés is fontos gyakorlati része, és gyakran tényszerűen kommentált eleme, a létezésnek), újra és újra nekiugrik ugyanannak a néhány, tudható ténynek; ettől is válik a nyelv problematikussá. Próbálja megragadni a létezést, lepatann, ismét próbálja, ismét lepatann, reflektál saját kudarcára, és így tovább, miközben a megragadási kísérlet maga is a létezés részévé lesz. A versek gyakran mintegy valós időben adják vissza, ami történik, a gondolatokat, amelyek átsuhannak Tandori fején, s ezt hangsúlyozza az is, hogy a félreütéseket gyakran megőrzi és kommentálja a szöveg. Ettől az olvasónak az az illúziója támad, hogy mintegy belelát Tandori fejébe, ott van benne, miközben a szöveg vagy vers születik. Ezt a belelátást azonban erősen korlátozza a sokszor nagyon absztrakt nyelvhasználat: állítások helyett utalások, főnevek helyett névmások, jelzők helyett határozók vagy melléknévi igenevek. Ez az áthatolhatatlanság vezet el a negatív teológiáig.

Azért nevezem „terápiás” jellegűnek Tandori szövegeit (azon túl, hogy rám egyszerűen ilyen hatással vannak), mert nem annyira közölnek vagy leírnak valamit, mint inkább terelgetik az olvasó elméjét a kimondatlan és a kimondott között. A negatív teológiának is van ilyen funkciója: maga a szöveg eszköze az istenivel való találkozásnak, megszabadítja az elmét a dogmáktól, hogy helyet csináljon a spirituális élménynek. Már a *Töredék Hamletnek*ben megjelenik ez a stratégia, a kötet egyik ciklusa koanokból áll – így nevezik a zen buddhizmusban azokat a paradox történeteket, amelyek segítségével az elme kiszabadul a világ fogságából. Tandorinál azonban van egy transzcendens túlnan, ami inkább a monoteista val-

lások isteni vagy szent szférájára emlékeztet, s amellyel kapcsolatban lenni öröm vagy megnyugvás. Ez a transzcendens nem problémátlan, nem könnyen elérhető. Tandori *Az Óceánban* című kötet egy versében például kijelenti, hogy bár „süket rá,” a madarakon keresztül mégis eléri az angyalit:

A régies alak

Elindulnak egymás után,
oly kis időközre, a fák közt,
vagy az antennák ágbogán
lelnek összezáró-kitárt közt,

ahogy egymáshoz-közüket
élhetik mintegy oly fa-arccal,
ahogy az én szívem süket
arra, milyen is az angyal,

kit-mit folyton emlegetek;
két-két madár, párok, s halommal
holtan majd, hogy az egeket
moccsanatlan érnék, de okkal

nem így végződik a talány,
elindulnak, zöldes, lazán szótt
ág-levél terén, s volna tán
képlete –

mihez volna eszköz?

Nem, hogy itt megvagy, nem, hogy
elszöksz,
s csak ül a vállad hajlatán
önmagad és idegened;
érintkeztél az angyalokkal.¹⁷

Mi ez az angyali? Nem a kereszténység jutalmazó-büntető angyala, inkább egy másik dimenziója a létnek, amellyel kapcsolatba lehet kerülni – „érintkezni” vele –, valami, amit az emberi világgal lehet szembeállítani. A világból való elvagyódás hívószava, egy nem adott, de vágyott eltávolodásé, egy másik, talán otthonosabb szféráé. Tandori nem hívó, aki a hiten keresztül megtalálja az angyalit, az örömteli, jelentést adó vagy otthonos szférát; ő kivonul a közös világból és megteremti ezt a másik dimenziót a madarak segítségével. Ezért hasonlítottam életét a szerzeteséhez – talán még helytállóbb, ha misztikus remeteségnek nevezzük. A világból való kivonulást/elvonulást a buddhizmus is ismeri, de nem ismeri az „angyali” szférát. A zen

¹⁷ Tandori Dezső: *A régies alak*, In Uő: *Az Óceánban*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2002, 20.

a szenvedéstől való megszabadulást tekinti célnak, s ennek eszköze az én és a világ közti kapcsolatok megszüntetése, majd az én eltörlése. Tandori transzcendens dimenziója sokkal nyugatiasabb, a szenvedést nem megszünteti, hanem értelemmel ruházza fel.

Tandori és a szenvedés

A 2000-es években született írások zöme rosszkedvű, néha kifejezetten panaszkodós. Szintén *Az Océánban* című kötet egyik versében panaszkodik így:

Nem vagyok fáradt. Csak úgy ehhez-ahhoz.
S így végül mindenhez fáradt vagyok.
A beszélgetés túrást vagy panaszt hoz.
Levelezőtollat kínnal fogok.

De nem vagyok fáradt. Mert örülök
egy telefonnak. A levelezésnek.
Csak zeng közben egy néma őstülök:
hogyan velem nincs értelme az egésznek.

Nem „valahova” nem megyek. Csak „én” nem.
A „valahol” plusz „én”: ez lehetetlen.
Mert reménytelen minden szögletében,
hajlatában, tompán vagy élesen. Nem!

És nem. Ez van velem fáradhatatlan.
Lassan pár kerékpáros, meg a Schalke
Nullanégy, időzgetés madarammal,
kártyabajnokságunk – ez érdekelne

már csak. És más se. Még valami munka,
ám ennek rendje nekem: nagyon is
összevissza. El-bízhatatlanítja
nyugodtabb részem. Jó, életkor is

belejátszhat. Nem kíméltem magam
magam célja s egy más Cél érdekében.
Ez fordult egyet... Ennek-túlja van...
És szólni róla: tiltaná szemérem.

Ám tiltaná. De nem tiltja. Ezért
igyekszem legalább beszélni róla.
Jó, ki-ki érti is a lényegét,
csak nála más a vízjel, más a kvóta;

s ne lenne mégis? És így megérkezünk:
a nagyobb általánosokhoz.
Mintha mi sem történt volna velünk,
de akkor, ha így egymindegy, mi mit hoz,

fogadják el nekünk: fáradhatatlan –
így a legfárasztóbb. És még a fárosz,
a világítótorony, az se lobban
másképp a vad tenger-éjre:

„Ne fáraszsz!”

S vad tenger-éj hullámmás csak a válasz.
Zeng, zeng az őstülök az anyagokban.¹⁸

A szöveg rosszkedvűen kezd, mélypontra süllyed azzal a feltételezéssel, hogy „velem nincs értelme az egésznek,” és bár elér a transzcendens „Cél”-ig egy ponton, mintha rögtön vissza is vonná: „s ne lenne mégis?”, végül pedig visszatér az „őstülök” nyomasztó üzenetéhez. A kétség és a sötétség ismerős nagy keresztény misztikusok öndokumentációjából: megélte Keresztes Szent János és Thomas Merton is. De Tandori rosszkedve abból is ered, hogy a mi világunkkal – a közönséges világi emberekével – nem tud mit kezdeni („Nem! És nem.”), mégis hozzánk beszél. „Jó, ki-ki érti is a lényegét” ugyan, de Tandori szeretné, ha azt is megértenénk, hogy „fáradhatatlan – így a legfárasztóbb”, hogy ez a választott élet és a választott élet megírása munka és teher, nem játék.

A misztikus távolsága a világtól és a költő igénye, hogy olvassák, és jól olvassák, feszültségbe kerül. Mintha a mi olvasásunk hitelesítené az ő keresését. A 2000-es években és azóta megjelent esszékötetekben Tandori sokszor kommentálja a saját művét, és a kritikai visszhangot, vagy annak csalódást keltő irányait. Ebben az írásban is két esszékötetre támaszkodva próbáltam a misztikus Tandori tézisét alátámasztani. Nem volt más célom, mint hogy ne hagyjam egyedül a misztikust, aki számít ránk, olvasóira.

---

¹⁸ Tandori Dezső: „Fáradhatatlannak lenni a legfárasztóbb”, In *Az Océánban*, 84–85.